

Mehmed Hodžić

Robovi u srednjovjekovnoj Bosni

Predmet ovoga rada je prikaz najnižeg sloja na društvenoj ljestvici srednjovjekovne bosanske države – robova. Na osnovu izvorne građe i relevantne literature autor nastoji objasniti položaj i status koji su robovi zauzimali u Bosni u srednjem vijeku. Bosna je tokom srednjeg vijeka od kršćanske Evrope smatrana heretičkom zemljom te je kao takva predstavljala bogat izvor za nabavku roblja. Autor se dotiče i načina na koji se postajalo robom, a u fokusu rada je prikaz njegovog pravnog i socijalnog položaja. Pažnja je posvećena i trgu Drijeva, gdje se najčešće i odvijala trgovina bosanskim robljem.

Stanovništvo srednjovjekovne bosanske države bilo je, kao i u ostalim zemljama tog perioda, klasno izdiferencirano. S prvim vijestima o ranim počecima državnog života nailazimo i na podatke, bolje rečeno nagovještaje, o klasno podijeljenom stanovništvu na ovom prostoru. U XIV. i XV. stoljeću javljaju se čvrsto izgrađeni feudalni odnosi sa oštrom podjelom po društvenim klasama. U potčinjeno stanovništvo spadale su razne kategorije zavisnih ljudi, a na samom dnu se nalazio sloj neslobodnih ili robova. Srednjovjekovno ropstvo razlikovalo se od antičkog po tome što je bilo kućnog karaktera i što je donekle bilo snošljivije za njegove pripadnike. Njihova osnovna razlika bila je u tome što gospodar u srednjem vijeku nije imao pravo raspolaganja životom roba. Historiografija se dosta bavila pitanjem bosanskog ropstva, što je rezultiralo nizom kvalitetnih radova. Ovom problemu pristupano je sa više različitih aspekata. Najveći broj radova bavio se pitanjem trgovine, a nastajali su većinom na izvornoj građi Državnog arhiva u Dubrovniku. Značajan doprinos na ovome polju dali su naučnici A. Solovjev, G. Čremošnik, V. Vinaver, M. Šunjić, P. Živković, N. Fejić, D. Dinić-Knežević i drugi.

Bosna – zemlja hereze i izvor robova

Od svih južnoslavenskih srednjovjekovnih zemalja najviše roblja izvozilo se iz Bosne. Roblje kojim se trgovalo u primorskim gradovima, naročito u Dubrovniku, bilo je najvećim dijelom porijeklom iz Bosne. Kao pripadnici šizmatičke Crkve Bosanske, koja je od ostatka Europe smatrana heretičkom, Bosanci su mogli slobodno biti prodavani po katoličkim zemljama (Динић, 1953: 538). S prvim stoljećima bosanske države nailazimo i na podatke o robovima porijeklom s njenog područja, koji su najčešće

predmet trgovine - kupovine i prodaje ili preprodaje u svrhu ostvarenja trgovačke dobiti. Ropstvo se kao institucija i nakon raspada robovlasničkog društvenog sistema održalo kroz cijeli srednji vijek pa i kasnije, sve do devetnaestoga stoljeća (Babić, 1987: 69). Najstariji spomen robova u Bosni je iz 1080. godine. Tada je u ropstvo prodan neki „*Maracus de Radoslauo de Narento*“¹ (Rački, 1877: 134). Anto Babić pak navodi da je prvi spomen robova iz 1180. godine, u pismu koje je Teobald, izaslanik pape Aleksandra III., uputio banu Kulinu, zatraživši pri tome da papi u znak poštovanja pošalje između ostalog i dva roba (Babić, 1987: 70).

Od druge polovine XIII. stoljeća dosta se često spominje roblje iz raznih krajeva bosanske države kao objekt posjedovanja, poklona ili najčešće kao predmet kupoprodaje. Kao posjednici robova javljaju se pripadnici različitih društvenih redova i položaja, od vladara i vlastele, preko javnih službenika, do trgovaca i raznih drugih osoba. Ne treba zanemariti ni one koji su na sasvim nasilan način dolazili do ovakvog posjeda (Babić, 1987: 70). Vrlo važne podatke o ovoj tematici saznajemo iz građe dubrovačkog arhiva. Za to su velikim dijelom zaslužni dubrovački trgovci koji su igrali značajnu ulogu u trgovini bosanskim robljem.

Jedan dubrovački podatak iz 1279. spominje „*duas ancillas que fuerant domini bani de Bosna*“ (Babić, 1987: 70). Vlasnik ovih robinja bio je ban Prijezda, što zaključujemo po godini u kojoj je dokument nastao, iako samo ime vladara nije navedeno. Isti vladar je 1281. godine poklonio svog roba Radovana dubrovačkom vlastelinu Benediktu Gunduliću, što je darovani rob posvjedočio i pred dubrovačkim sudom (Čremošnik, 1947: 69). Podatak iz 1352. govori nam da robinje iz Bosne, Radica i Divka, pred sudom prihvataju svoj položaj te da robinja Vela iz Bosne, otkupljena za 25 perpera, prihvaća sve obaveze prema novom gospodaru (Динић, 1967: 13). Vlah bosanskog bana Tvrtka, Bogosav Bratoslavić 19. decembra 1365. godine prodao je svoju robinju Radoslavu iz Tilave za 24 perpera (Динић, 1967: 19). Jedna robinja izjavila je pred dubrovačkim vlastima 3. studenog 1382. da je kupljena u Konjicu „od Ivana, carinika gospodina kralja bosanskog“ te da je prodana u Dubrovnik. Druga robinja

1 Na osnovu ovoga podatka neki historičari smatraju da je ovo prvi spomen trga Drijeva. Da li se oznaka njegovog porijekla „*de Narento*“ odnosi na Drijeva ili možda na širu oblast Neretve, ostaje otvoreno pitanje. Druga opcija nam se čini vjerojatnijom. Više o ovome v. u: Đuro Tošić, *Trg Drijeva u srednjem vijeku*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

navodi da je kupljena 11. srpnja 1392 od „Stojsave, kćeri kralja Dabiše“ (Babić, 1987: 71). Bilo je slučajeva kada su robovi kupovani i u grupama. Tako je Dominik iz Firence 27. prosinca 1377. odjednom kupio 13 robova (Tenšek, 2005: 331). Svi ovi podaci govore nam koliko je trgovina robljem s područja Bosne bila razgranata i zastupljena u periodu srednjovjekovne bosanske države. Kao trgovci robljem spominju se većinom nepoznati ljudi među kojima je bilo i pravih trgovaca, koji su se uz redovni posao bavili i preprodajom roblja. Najpoznatiji među njima bio je dubrovački građanin Žore Bokšić, koji je u Bosni vršio funkcije zakupnika carine i kraljevog protovestijara.²

Kao tržište gdje se, javno ili prikriveno, prodavalo i kupovalo bosansko roblje, najčešće se spominje lučki grad Drijeva. Tu je postojala jaka kolonija dubrovačkih trgovaca. Nakon propasti antičke Narone rano je došlo do formiranja ovog naselja. Ono je svakako moralo postojati i prije 1186., jer te godine Stefan Nemanja obećaje Dubrovčanima slobodu trgovine na ovom trgu. Teritorijalnim širenjem Bosne pod banom Stjepanom II. Kotromanićem dolina Neretve sa trgovom Drijeva dolazi u okvire bosanske države, što će utjecati na njen dalji privredni razvoj. Drijeva vrlo brzo postaje nadaleko čuven trg robljem (Ковачевић-Којић, 1976: 29). Oдавде, ali i iz drugih krajeva Bosne, roblje je putem trgovine stizalo i u Dubrovnik. Važnu ulogu u trgovini bosanskim robljem zauzimao je i trg Brštanik koji se prvi put spominje oko 1235. godine u povelji srpskog kralja Uroša I., upućenoj manastiru Svetog Petra i Pavla na Limu (Тошић, 1976: 37). Mnogobrojni sporovi vođeni pred dubrovačkim sudom govore o aktivnoj trgovini bosanskim robljem na ovom mjestu. Svakako je najpoznatija afera oko tri robinje Bosanke - Grlice, Stojne i Tvrdisave - kupljenim u Brštaniku od strane katalonskog trgovca Petra Doia. One su, naime, uspjele dokazati da su kršćanke i da potiču iz kršćanskog kraja te su pred dubrovačkim sudom bile oslobođene (Тошић, 1976: 44). Najčešće preko Drijeva i Dubrovnika vodili su dalji putovi trgovine bosanskih robova širom Mediterana. U vezi s tim vrlo se često spominju gradovi Firenca, Venecija, Ankona, Mesina, Palermo, Genova, Pisa, Barcelona i drugi (Babić, 1987: 73).

Problematika pojma „rob“

Kao najniži društveni sloj, robovi su postojali kroz cijeli srednji vijek. Iako termin kojim označavamo ovaj sloj stanovništva podsjeća na antički period, treba istaknuti da je evidentna razlika između antičkog i srednjovjekovnog roblja (Duranović, 2014: 47). Ova razlika prije svega ogleda se u načinu korištenja radne snage. Dok su u antici robovi korišteni

za teške fizičke poslove, srednjovjekovna poljoprivredna proizvodnja nije se mnogo oslanjala na ropstvo. U dvorovima vlastele robovi su iskorištavani najčešće kao posluga u kućanstvu i dvorskom gospodarstvu, ali i u drugim odgovornijim poslovima (Соловјев, 1946: 142).

Jedan od problema koji se javljaju u izučavanju ovog pitanja je i terminologija. Naime, sam termin rob podsjeća na antiku čiji je derivat i srednjovjekovno roblje. U dosadašnjoj historiografiji najčešće je za označavanje neslobodnog sloja stanovništva u srednjem vijeku korišten termin rob (Duranović, 2014: 48). Osobe koje su se našle u ovoj kategoriji zavisnih ljudi spominju se u srednjovjekovnoj Bosni pod nazivima „rob“, „čeljad“, „otrok“, nazivima koji su po značenju srodni i poznati i u drugim slavenskim jezicima.³ U latinskim pisanim izvorima koji se odnose na Bosnu, za oznaku roba najčešće se upotrebljava izraz „servus“ (ž. serva ili ancilla), zatim „sclavus“ (ž. sclava) i, dosta rjeđe, „famulus“ (ž. famula) (Babić, 1987: 70).

Problemi terminologije, tumačenja i prijevoda pojedinih izraza nerijetko su historičarima predstavljali problem. Najveća se poteškoća javljala sa terminom *servus*, zbog toga što se njime u klasičnom latinitetu označavao rob u antičkom smislu (Budak, 1984:5). N. Budak smatra da u potpunosti treba odbaciti u nauci uvriježeni pojam *rob*, koji je po njemu isključivo pogodan za označavanje potpuno bespravnih osoba te se opredjelio za upotrebu termina *servus*. Servima smatra najniže slojeve radno aktivnog stanovništva koje se od robova klasične antike razlikuju po tome što nisu bili *res propria* svojih gospodara, iako ih dubrovački izvori ponekad upravo tako označavaju (Budak, 1984: 5).

Kako se postajalo robom?

Izvori ropstva u srednjem vijeku bili su mnogostruki. Čovjek je mogao na razne načine izgubiti slobodu i postati robom, bilo da se radi o zarobljavanju, prodaji, zaduživanju, ali i dobrovoljnoj prodaji. Roditelji su mogli prodati svoju djecu, muževi svoje supruge, mnogi su se sami prodavali da bi u vrijeme gladi mogli preživjeti, a nisu bili rijetki slučajevi

2 Više o Žori Bokšiću v. u: Desanka Kovačević, Žore Bokšić, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva, u: Godišnjak društva istoričara BiH, XIII, Sarajevo, 1963, str. 292.

3 A. Solovjev je upozorio na interesantnu činjenicu da neki od ovih naziva, u istom ili izvedenom obliku, označavaju malodobne članove porodice. Riječ *otrok*, na primjer, u današnjem slovenačkom jeziku znači dijete, u ruskom dječak; u bosanskom jeziku izraz čeljad, označava porodicu sa djecom, ukućane, a ponekad i samu djecu; od riječi *rab* izveden je u ruskom jeziku pojam *rebenok* i *rebjata*, u značenju dijete i djeca. (Соловјев, 1946: 144-145) A. Babić je mišljenja da se u ovoj terminologiji odražava pradašno stanje kada su Slaveni zarobljenike primali u svoju rodovsku zajednicu i tretirali ih kao nove članove porodice, kao djecu ili čeljad. U vezi s tim on zaključuje da u navedenim terminima može biti sadržan poneki preostatak nekadašnjih patrijarhalnih odnosa prema ljudima koji su izgubili slobodu.

nasilnog hvatanja i prodavanja u roblje⁴ (Duranović, 2014: 48). Iako za to nemamo direktne potvrde u izvornoj građi, može se sa sigurnošću pretpostaviti i zaključiti da su u Bosni, kao i u drugim europskim državama tog vremena, slobodni ljudi dolazili u položaj robova najčešće zbog dugova i krajnje neimaštine, kada su se sami predavali ili prodavali nekom gospodaru. Vrlo često su ljudi padali u položaj roblja kao plijen zadobiven u ratu ili u unutrašnjim oružanim sukobima između feudalaca ili, uopće, u neredovnim prilikama kakve u Bosni nisu bile nikakva rijetkost. Od pradavnih vremena ratovi su predstavljali idealnu priliku da se dođe do roblja, koje je uvijek značilo vrijednu imovinu, a prema tome i poticaj ratnicima da se u bitkama što više zalažu (Babić, 1987: 71).

Čestu priliku za porobljavanje Bosanaca davale su oružane intervencije ugarskih kraljeva u Bosni. One su pod krinkom borbe protiv bosanskih heretika bile usmjerene na stvarno, političko potčinjavanje zemlje. Prema podatku iz 1248. godine, za vrijeme križarskih pohoda/ratova na Bosnu tridesetih godina XIII. stoljeća, u vrijeme bana Mateja Ninoslava, odvedeno je iz zemlje više tisuća „heretika“ (Theiner, 1863: 452). Ovaj podatak pokazatelj je da je tada iz Bosne odveden veliki broj njenog stanovništva u roblje. Zakonom rata koji je prešutno važio svugdje, a posebno za heretičke zemlje, bilo je legalizirano posjedovanje u ratu stečenog roba, bez obzira da li se radilo o zarobljenom ratniku ili o nekom drugom, vrlo često bespomoćnoj osobi, ugrabljenom u ratnom vihoru. Može se zaključiti da je upravo ovakav lak način stjecanja robova predstavljao jedan od najvažnijih razloga zašto se ratnim akcijama usmjerenim protiv Bosne često davalo vjersko obilježje. Ovaj antiheretički stav bio je zastupljen ne samo u rimskoj kuriji i Ugarskoj, nego i u Dubrovniku (Babić, 1987: 72). Nakon sudjelovanja u dubrovačko-bosanskom ratu 1403.-1404. godine jedan dubrovački vojnik odlučio je pokloniti robinju koju je zadobio u ratu koji je dubrovačka općina vodila protiv bosanskih heretika.⁵ Dubrovčani su 1451. godine, u tijeku rata sa hercegom Stjepanom, pismenim putem tražili potvrdu od pape da zarobljene hercegovce podanike oba spola mogu prodavati kršćanskim kupcima (Babić, 1987: 72).

Hvatanje i porobljavanje ljudi u ratu nije bio samo posao ratnika. Kaotičnim stanjem uvjetovanim i proizašlim iz ratnih (ne)prilika koristili su se ljudi skloni nasilju da bi došli do roblja i lake dobiti. U posljednjim godinama bosanske kraljevine i u tijeku osmanskog zauzimanja zemlje spominju se *robci* – razbojници koji su silom hvatali ljude, žene i djecu da ih prodaju kao roblje.

4 Понекада родитељи или најближи рођаци продају децу. Милша из Усоре продао је своју кћер Драгну, а Ивица, кћи Прихода из Усоре, купљена је од свога стрица Доброслава. – Динић, 1967: 2.

5 *In guerra quam dictum comune habet presentialiter cum hereticis Bossinensibus...* – Динић, 1967: 83.

Oni su ih prodavali Osmanlijama, a ponekad i zapadnim trgovcima (Динић, 1967: 3). Koliko je u tim vremenima bilo zastupljeno razbojništvo ovakvog tipa govori i podatak da je izraz *robac* ušao i u latinsku terminologiju dubrovačke kancelarije.⁶

Правни и социјални положај босанског робља

O правном положају robova u srednjovjekovnoj Bosni može se stvoriti izvjesna slika uglavnom na osnovu dubrovačke prakse koja je bila strogo regulirana određenim pravnim normama. Dubrovnik je bio najveći kupac bosanskog roblja. Tijekom cijelog srednjeg vijeka postojala je u Dubrovniku, kao i u nekim talijanskim gradovima, ustanova ropstva. Robu, koji je smatran trgovačkim artiklom i kojim se uveliko trgovalo, bila je prema statutu određena cijena, a na njega se plaćala i carina kao i na svaku drugu robu (Живковић, 1976: 51-52). Brojni dubrovački podaci o položaju robova mogu se dopuniti tek ponekim primjerom koji pokazuje da se bosanski običaji u odnosu na ovu kategoriju stanovništva nisu u osnovnim crtama razlikovali od dubrovačke prakse. Položaj robova u srednjovjekovnom bosanskom društvu razlikovao se od položaja ostalih zavisnih ljudi. Gospodar je imao pravo raspolaganja robom kao svojom privatnom imovinom. Njegova moć dolazila je do posebnog izražaja u neosporivom pravu gospodara da svoga roba proda po tržišnoj cijeni kao i svaku drugu stvar (Babić, 1987: 73-74). Rob je predstavljao nasljednu svojinu i nasljeđivao se u obitelji gospodara po običajem utvrđenom redu nasljedstva. Djeca robova ostaju robovi njihovog gospodara. Da su ovakvi principi u potpunosti važili u bosanskoj državi potvrđuje i slučaj trebinjskog vlastelina Radosava Ljubišića. On je u podnesenom zahtjevu dubrovačkom sudu 14. siječnja 1430. tražio da mu se povрати izvjesni Pribitko, za kojeg je tvrdio da je sin njegove robinje, a sukladno tome i njegov rob, rođen u njegovoj kući (*...et consequens sclavum suum natum in domo sua...*). Sud je donio odluku da spomenuti Pribitko je i treba i dalje biti Radosavov rob (Динић, 1967: 99).

Kako je u vlasništvu gospodara ostajalo robovsko potomstvo, stvarao se višak robova koji se nisu mogli korisno upotrijebiti u gospodarstvu njihovog vlasnika. To je jedan od razloga zašto se kao predmet trgovine ljudima pojavljuju i maloljetna djeca, vrlo često zajedno sa svojim majkama. O prodaji maloljetnog roblja govore sljedeći primjeri. Utjeh Vučković iz Zagorja prodao je 26. veljače 1373. malog Bratmila, sina Pribe, svoga roba, za 14 perpera

6 *Con. rog. 24. III 1462: de dimittendo de carceribus illum robzum qui est in carcere.* – prema: Babić, 1987: 72.

(Динић, 1967: 28-29). Robinja Dobrica iz Bosne (*de Bosna*) prodana je 26. listopada 1378. sa izričitom napomenom da je maloljetna (*...infra etatem legitimam...*) (Динић, 1967: 37). Stojšava, kćerka kralja Dabiše, prodala je 11. srpnja 1392. svoju robinju Bogeslavu, kćerku Bogoslava Bačkovića i njenog četverogodišnjeg sina Ratka, za 14 dukata (Динић, 1967: 60). U kupoprodajnim ugovorima koji se zaključuju u dubrovačkom Notarijatu uz ime lica koje se prodaje često je istaknuto da je robovskog roda (*de genere servorum*). Ovaj izraz označava da je osoba bila u statusu roba još i u Bosni, prije nego što je kupoprodajnim ugovorom pred vlastima Dubrovnika registrirano kao vlasništvo novog gospodara. Takva osoba je, dakle, potjecala od roditelja koji su također bili robovi (Babić, 1987: 74).

Pravni položaj roba vrlo je često bio istaknut i posebnom uvrštenom klauzulom prilikom legitimiranja kupoprodaje. Ona je određivala njegove osnovne dužnosti prema novom gospodaru. U jednoj od mnogobrojnih takvih izjava robinja Radanka iz Bosne obavezuje se da će novom gospodaru služiti i pokoravati se kroz čitavo trajanje svoga života i pristaje da on čini sa njom što mu je volja, kao sa svojom vlastitom stvari. Izrazom „vlastita stvar“ (*res proprias*) predložena je suština pravnog položaja robova. Ona se pokazivala u pravu gospodara da otuđi ovu svoju imovinu. U odnosu između roba i gospodara u svakodnevnom životu krutosti pravnih ili običajem utvrđenih principa bila je sigurno znatno blaža (Babić, 1987: 74-75). U nizu kupoprodajnih ugovora zaključenih pred dubrovačkim vlastima redovno je naglašeno da se prodaja robova vrši u njihovom prisustvu, s njihovim pristankom i po njihovoj slobodnoj volji, bez prisile i straha. Na prvi pogled, moglo bi se zaključiti da rob sudjeluje svojevolumno u aktu kupoprodaje i da ga je vlasnik samo uz njegov pristanak mogao prodati ili ustupiti drugom gospodaru. Međutim, neslobodan čovjek nije mogao imati takvo pravo, jer bi to predstavljalo potpunu negaciju same suštine pravnog odnosa između roba i njegovog vlasnika. Ova se klauzula o pristanku po slobodonoj volji, dakle, unosila u tekst ugovora neovisno o robu, najčešće bez njegova znanja i pitanja, i svakako bez obzira na njegovu volju i mišljenje (Babić, 1987: 75). Ova formulacija kojom se naglašava i ističe prisustvo i pristanak roba pri kupoprodaji imala je za cilj potkrijepiti gospodarovo vlasničko pravo nad istim te se sa ostalim uobičajenim klauzulama unosila u posebnu ispravu (*carta*

Robovi

servitutis, carta notarii) kojom je gospodar mogao u svakoj prilici dokazati da se njegovom vlasništvu ne može prigovoriti ni u kojem slučaju.

Kupoprodaja roblja unutar granica bosanske države vjerojatno se zaključivala usmenom nagodbom, bez pravne procedure koja bi bila slična onoj u Dubrovniku i drugim primorskim gradovima. Nažalost, nema nijednog podatka sa teritorija Bosne koji bi potvrdio da se kupoprodaja registrirala kod lokalnih vlasti. Po svemu sudeći, vlasništvo se dokazivalo iskazom svjedoka i priznanjem roba. Može se zaključiti da je osnovna razlika između antičkog i srednjovjekovnog ropstva bilo pravo gospodara na život roba, koje u srednjem vijeku nije bilo zastupljeno. Međutim, njihov pravni položaj u principu je bio isti (Čremošnik, 1947: 73). Srednjovjekovni robovi bili su u suštini neslobodni ljudi, nisu imali pravo svjedočiti pred sudom⁷, sloboda kretanja bila im je ograničena, kao i pravo na imovinu. Oni nisu mogli slobodnom voljom stupati u bračnu zajednicu, položaj im je bio nasljedan, a

7 A. Solovjev zastupao je mišljenje da su srednjovjekovni robovi imali pravo svjedočenja pred sudom. Svoja shvaćanja temeljio je na dva slučaja: slučaj robinje Dobroslave, koju njen vlasnik Jovan Hlapotić daje u zalog, i slučaj roba Radovana, koji je pred dubrovačkim sudom svjedočio da ga je bosanski ban Prijezda poklonio Benku Gunduliću. Međutim, kako nije koristio svu raspoloživu građu, to je rezultiralo ovim pogrešnim zaključcima. Njegove pogrešne konstatacije izazvale su reakciju G. Čremošnika, zahvaljujući kojem smo bolje upoznati sa pravnim i socijalnim položajem robova u srednjem vijeku. Čremošnik je istaknuo da se sve poslovanje sa robljem odvijalo pred Notarijatom, a ne Sudom, kako u Dubrovniku, tako i u drugim primorskim gradovima. Dokazao je da je roblje jedino moglo biti objekt, a nikako subjekt u kupoprodajnim transakcijama. Vlasnik je preko *carte servitutis*, bez robovog prisustva, mogao bez ikakvih problema posloovati.

mogli su biti prodavani, davani u zalog, miraz, na poklon i sl. Uz to, gospodar je imao pravo fizički kažnjati svoje robove (Duranović, 2014: 48).

Bosansko roblje poznato nam je gotovo isključivo kao predmet trgovine, i to zahvaljujući činjenici da su mnogi kupoprodajni ugovori bili zabilježeni u aktima dubrovačkog Notarijata te ostali sačuvani kao izvorna građa. Vrlo malo podataka imamo o roblju koje je ostajalo u Bosni i koje je iskorištavano kao radna snaga u službi svojih gospodara. Brojčano je svakako predstavljalo neznatan dio u odnosu na cjelokupno bosansko stanovništvo. Tek poneki podatak govori nam o robovima u posjedu vlaha, stočara, koji su se mogli koristiti u raznim poslovima vezanim za stočarsku privredu.⁸ Vrlo je vjerojatno da je i poneki seljak držao roba ili robinju, kako bi mu bili ispomoć u obavljanju grubljih radova u domaćinstvu (Babić, 1987: 76). Svakako da su robovi držani u kućama imućnijih građana, bilo da se radi o Bosancima ili o Dubrovčanima u Bosni. Tu su iskorištavani kao kućna posluga ili kao zaposleni u raznim poljskim poslovima. U srednjovjekovnom Dubrovniku bilo je dosta uobičajeno da se u građanskim i vlastelinskim kućama drže robinje za rad u kućama i robovi većinom za težačke poslove van kuće. Od te kućne posluge naročito se cijenila dojilja, koju gospodarica, prema dubrovačkom Statutu, nije više smjela prodati. Svaka imućnija djevojka iz Dubrovnika i Kotora u miraz je dobivala jednu robinju, dok je takva praksa prema srednjovjekovnom srpskom pravu bila izričito zabranjena – otroci i njihova djeca ostajali su kao vječita baština (Solovjev, 1946: 147). Kakav je odnos prema robovima u srednjovjekovnoj Bosni bio u ovom segmentu nije nam poznato.

Na dvorovima vlastele robovi su iskorištavani najčešće kao posluga u kućanstvu i dvorskom gospodarstvu, ali i u drugim, odgovornijim poslovima. Poznato je iz primjera drugih zemalja da su iz reda robova ponekad proizlazili pojedinci kojima su povjeravane i važnije funkcije u službi vladara ili moćnijih feudalaca. Zahvaljujući svojim sposobnostima i zaslugama neki su od njih stekli slobodu, a ponekad ušli i u red sitne vlastele. To su većinom bili mlađi ljudi, sinovi robova, koji su svojim radom stekli povjerenje svojih gospodara. Ovakvih slučajeva bilo je i u srednjovjekovnoj Bosni. Na takve se osobe odnose nazivi: rob, čeljadnik, kućanik, dijete ukućnje, sluga ukućnji, ili jednostavno samo sluga (Babić, 1987: 77). Ovi nazivi nesumnjivo ukazuju na njihov porijeklo iz reda neslobodnih ljudi. U ovu kategoriju vlasteoskih službenika spadao je i Grubanac Hlapčić Imoćanin, koji je sastavljao povelju braće Sankovića o ustupanju Konavala Dubrovčanima 11. travnja 1391. i koji sam za sebe kaže, da je „rob župana Bjeljaka i

voevode Radiča i niju dijak“ (Miklosich, 1858: 219). Kako se vidi iz ovog podatka, Grubanac Hlapčić, kao rob vlastele Sankovića, vršio je uglednu službu pisara, odnosno dijaka na njihovom dvoru. Treba istaknuti da riječ *hlap* u mnogim slavenskim jezicima označava neslobodnog čovjeka, slugu, roba. Stoga i samo ime Hlapčić, vjerovatno sin Hlapov, ukazuje na porijeklo iz reda robova (Solovjev, 1946: 144). Slučaj Grubanca Hlapčića nije usamljen. Mnogo je ovakvih primjera ostalo zabilježeno na ispravama. Vojvoda Radoslav Pavlović izdao je 31. prosinca 1427. dubrovačkoj vladi potvrdu da je primio ugovoreni novac za Konavle „*po ruku naših vlastel i poklisarev... i po Ostoji dijaku čeljadniku*“ (Miklosich, 1858: 349-350). Herceg Vlatko Kosača, u svoje i u ime brata Stjepana, izdao je potvrdu 1468. godine da je iz dubrovačkog depozita primio dio deponiranog novca „*po našem kućaninu, po Ivku Dijaku*“ (Miklosich, 1858: 506). Ovakve službenike susrećemo i na bosanskom kraljevskom dvoru dinastije Kotromanića. Kraljica Jelena slala je kao svog opunomoćenika „*slugu našeg ukućnog*“ Tomaša Stanojevića da primi svetodmitrovski i stonski dohodak (Babić, 1987: 77).

Navedeni primjeri pokazuju da je u srednjovjekovnoj Bosni na dvorovima velmoža i vladara bilo kućnih robova i da su iz njihovih redova proizlazili izuzetno rijetki pojedinci koji su uspjevali se izdići do odgovornijih mjesta u gospodarevoj službi. Obavljajući funkcije dijaka, opunomoćenika, carinika, diplomata i raznih naredbenika, postajali su neophodnim na gospodarevom dvoru pa su se, po samoj prirodi svoga posla, stvarno udaljavali od statusa robova, iako su sa formalnopravnog gledišta ostajali u položaju neslobodnih ljudi. Međutim, ukoliko se oslonimo na podatak o Radiču Grupkoviću, sinu *kućanika* Sandalja Hranića Kosače, koji je obavljao za Kosače iste ove poslove kao u navedenim primjerima i koji se iza 1450. godine u ispravama navodi kao slobodan čovjek uz epitete vlastelin i knez, onda zaključujemo da su i bosanski robovi mogli biti formalno oslobođeni i ući u red vlastele (Babić, 1987: 78).

Zaključak

Srednjovjekovnom bosanskom roblju posvećena je značajna znanstvena pažnja. Prema dosadašnjim saznanjima, stvorenim prvenstveno na osnovu dubrovačke arhivske građe, formirana je djelimično jasna slika o položaju ovoga sloja društva. Veliki nedostatak predstavlja nepostojanje domaće, bosanske, izvorne građe, na osnovu koje bi se znanje o bosanskim robovima unutar države uveliko povećalo. Mnogo više znamo o bosanskom roblju koje je završavalo na tržnicama širom Mediterana, nego o onome koje je predstavljalo određenu grupu stanovništva unutar same Bosne. No, i na osnovu poznatog može se zaključiti da se položaj robova nije u biti razlikovao

⁸ Vlasi se najčešće spominju kao robovi i trgovci robljem. Mnogo su rijedi slučajevi da pojedini vlasi drže roba ili robinju kao više ili manje stalan posjed. (Динић, 1967: 62.-63.; 84.; 126.-127.)

od onih u susjednim državama. Kroz cijelo postojanje bosanske srednjovjekovne države robovi su zadržali status neslobodnog stanovništva, posljednjeg na društvenoj ljestvici. Prava koja su robovi imali nisu se u mnogo čemu razlikovala od antičkog ropstva. Njihov rad i djelovanje bilo je kontrolirano od strane gospodara, odnosno vlasnika, koji je imao apsolutnu vlast nad robom, osim prava na njegov život. Brojčano oni nisu zauzimali veliki udio u ukupnom broju stanovništva, ali je njihovo postojanje itekako evidentno. Međutim, treba istaknuti i činjenicu da status roba nije morao uvijek značiti „zacementiranu“ poziciju iz koje nije bilo izlaza. Postojali su pojedinci koji su svojim radom i zalaganjem; a najčešće su to bili robovi u drugoj ili trećoj generaciji, jer je ropstvo u Bosni bilo nasljedno; uspjeli da kod svojih gospodara steknu povlašten položaj. Iako je, u principu, srednjovjekovno bosansko roblje bilo kućna posluga i ispomoć pri poljskim radovima, ovakvi pojedinci obnašali su osobito značajne i cijenjene funkcije na dvorovima bosanske vlastele i kraljevskom dvoru. Susrećemo ih kao dijake, odnosno pisare, diplomate, opunomoćenike i sl. Neke je sreća u potpunosti poslužila pa su bili oslobođeni i čak ušli u red niže vlastele. Dakle, vidimo da marginalizirani položaj, kakav je po pravilu pripadao neslobodnom stanovništvu kakvi su bili robovi i koji je označavao realno stanje najvećeg njihovog broja, nije uvijek morao značiti nemogućnost napredovanja u više klase feudalnog društvenog uređenja u Bosni.

Summary

Mehmed Hodžić,
Slaves in Medieval Bosnia

The subject of this article is the presentation of the lowest class in the social hierarchy of medieval Bosnia, the slaves. On the basis of original sources and relevant scientific literature the author attempts to explain the position and status the slaves held in medieval Bosnia. During the Middle Ages Bosnia was considered to be a heretic state by the Christian Europe and as such presented a wealthy source of slaves. The author also touched upon the way one would become a slave, but the presentation of their legal and social status is the main focus of the article. Attention is also given to the Drijeva Square, a place where the Bosnia slave trade most commonly took place.

Objavljeni izvori

1. Динић Ј. Михаило, 1967. *Из дубровачког архива, Књига III*, Научно дело, Београд.
2. Miklosich Franc, 1885. *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii*, Beč.

3. Rački Franjo, 1877. *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb.
4. Theiner August, 1863. *Vetra Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, Tomus primus (1216-1352.), Rim.

Literatura

1. Babić, Anto, 1987. Društvo srednjovjekovne bosanske države, *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, Privreda i društvo srednjovjekovne bosanske države, Posebna izdanja, Knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, Sarajevo.
2. Budak, Neven, 1984. *Pregled literature i objavljenih izvora o problemu serva i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu*, Radovi, br. 17, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb.
3. Čremošnik, Gregor, 1947. *Pravni položaj našeg roblja u srednjem veku*, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Нова серија, Друштвене науке, св. II, Sarajevo.
4. Динић Ј. Михаило, 1953. *Босанска феудална држава од XII до XV века*, у: Историја народа Југославије, Прва књига (до почетка XVI века), Просвета, Београд.
5. Duranović, Elmedina, 2014. *Žene iz Bosne na tržištu roblja u Dubrovniku 1279-1301.*, Radovi, Historija, Historija umjetnosti, Arheologija, Knjiga 3, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.
6. Ковачевић-Којић Десанка, 1976. *О насељу Дријева и његовом положају*, Годишњак друштва историчара Босне и Херцеговине, Година XXIXVII, Sarajevo.
7. Соловјев, Александар, 1946. *Трговање босанским робљем до год. 1661*, Glasnik državnog muzeja u Sarajevu, Nova serija, Друштвене науке, св. I, Sarajevo.
8. Tenšek, Zdenko Tomislav, 2005. *Krstjani i trgovina robljem na Sredozemlju između 13. i 15. stoljeća*, Fenomen „Krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, Institut za istoriju u Sarajevu – Hrvatski institut za povijest, Sarajevo – Zagreb.
9. Тошић, Ђуро, 1976. *Брштаник у средњем вијеку*, Годишњак друштва историчара Босне и Херцеговине, Година XXI-XXVII, Sarajevo.
10. Тошић, Ђуро, 1987. *Трг Дријева у средњем вијеку*, Веселин Маслеша, Sarajevo.
11. Живковић Паво, 1976. *Млетачка трговина босанским робљем у средњем вијеку*, Годишњак друштва историчара Босне и Херцеговине, Година XXIXVII, Sarajevo.

